

TEMPUS I NORSK – EN GRAMMATISK OG DEIKTISK KATEGORI

PRZEMYSŁAW CZARNECKI

Adam Mickiewicz University, Poznań

ABSTRACT. On the basis of the data selected from Norwegian newspapers the article sets out to describe general properties of the Norwegian tense system, focusing on the deictic and grammatical character of the tense forms. A definition of deixis is offered and the difference between the past tenses and future tenses is put into perspective. By using Reichenbach's logical symbols (moment of event, moment of speech and reference point), an attempt is made to show how Norwegian temporal relations can be described.

INNLEDNING

Formålet med artikkelen er å beskrive tempusystemet i moderne norsk (bokmål).^{*} Hovedvekten i artikkelen ligger på den såkalte tidsdeiksis, et fenomen som eksisterer i grenseområdet mellom språkvitenskap, psykologi og filosofi. Mitt formål er å se på det norske tempusystemet og vise forskjellige muligheter for å bruke ulike tidsformer og referere til den utenomspråklige verdenen. De norske tempusformene beskrives slik de er brukt i moderne norsk språk med setningen som basisenhet. Alle eksemplene jeg har brukt er autentiske. De fleste har jeg hentet fra norske aviser (Aftenposten, Fædrelandsvennen, Universitas). I noen få tilfeller har jeg hentet dem fra Vannebos avhandling (Vannebo 1979).

---

^{*} Den følgende artikkelen baserer på min hovedfagsoppgave skrevet under den vitenskapelige veiledningen av Sława Awedyk som jeg vil takke her for utførlige merknader, tålmodighet og hjelp. En stor takk fortjener også Marit Christoffersen som har lest grundig gjennom hele oppgaven og kommet med mange nyttige forslag og råd.

Tempussystemet kan realiseres gjennom forskjellige uttrykkselementer, både i form av verbale, adverbiale, koniunksjonale og adnominale størrelser innenfor setningen (Vannebo 1979:23). I artikkelen min har jeg konsentrert meg hovedsakelig om det verbale tempussystemet. Grunnen til det er at det er verbalet som har sentral posisjon innenfor setningen. Likevel har det ofte vært umulig å se bort fra andre temporale størrelser, særlig fra de adverbiale som er sterkt tilknyttet noen tempusformer.

Artikkelen består av to hoveddeler. I den første delen skal jeg definere deiksis som lingvistisk fenomen og presentere det fra forskjellige synsvinkler i den faglige litteraturen. Del to gjør greie for tempus som grammatisk og deiktisk kategori i norsk og viser noen karakteristiske trekk ved det norske tempussystemet. I den delen beskriver jeg også forskjellen i tidsreferansen for preteritum og presens perfektum.

1. HVA ER DEIKSIS?

En inspirasjon for min analyse har jeg funnet i Blühdorfs artikkel fra 1995:

Deixis gehört zu den interessantesten und schwierigsten sprachwissenschaftlichen Problemfeldern. (Blühdorf 1995:109)

og fra 1993:

Deixis hat offenbar Konjunktur. (Blühdorf 1993:44)

Selv om dette emnet har vært i sentrum av interessen for mange forskere, finnes det ingen enhetlig definisjon av deiksis. Rauh (1984:24) skriver følgende:

Deixis ist entsprechend der Bereich einer Grammatik, die sich mit der Beschreibung deiktischer Ausdrücke befasst

I samme artikkelen forklarer Rauh hva som skal oppfattes som "deiktische Ausdrücke":

(...) deiktische Ausdrücke, zu denen unter anderen Pronomina, Demonstrativa, Zeitadverbien wie *jetzt*, *sofort* oder *gleich*, Tempora und Raumadverbien wie hier, da, dort gehören. (Rauh 1984:24)

Hos Wunderlich (1971:156) finner vi eksempler som forklarer hva deiktiske uttrykk går ut på:

- (1) ich habe Hunger
- (2) gestern war Vollmond
- (3) hier ist es nass
- (4) die Apotheke steht auf der rechten Straßenseite
- (5) Franz wird den Zoo besuchen

Wunderlichs eksempler er utsagn som vi ikke kan tilskrive sannhetsverdi (og det er bare utsagn med sannhetsverdi som er av interesse for språklogikk).

Ifølge Wunderlich er sannhetsverdien til de siterte utsagnene avhengig av hvem som uttaler utsagnene, hvor og når de ble uttalt. I motsetning til slike utsagn står setninger med klar sannhetsverdi som:

- (6) Hitlers angrep på Polen begynte den 1. september 1939.
- (7) Johann Sebastian Bach ble født i 1685.
- (8) Polen ble medlem av NATO i 1999.

Som vi kommer til å se videre, er spørsmålet om sannhetsverdien bare en annen forklaring på det som Bühler (1965) og Lyons (1977) kaller for subjektivitet ved de deiktiske uttrykk.

Blühdorn (1995:11) understreker også at deiktiske uttrykk ikke har noen egen betydning. Etter Blühdorns oppfatning henger dette sammen med at de deiktiske uttrykkene får en annen betydning hver gang de brukes. Han kaller det, etter Jespersen (1922), for *shifting*. Et *jeg* betyr noe annet, avhengig av hvem som sier *jeg*. Det samme gjelder for *her* og *nå*.

Før vi kommer til å gi en definisjon av deiksis, la oss innføre begrepet "kommunikasjonssituasjon" som ligger til grunn for deiksisanalyser, og som Lyons kaller for "the canonical act of utterance" (Lyons 1977:637).

Ifølge Lyons (1977) er det mulig å definere deiksis bare når vi setter opp en relasjon mellom en avsender og minst én mottaker. Kommunikasjonssituasjonen som avsenderen (koderer, Rauh 1984:23) og mottakeren (dekoderer, *ibid.*) befinner seg i, forutsetter at samtalepartnerne kan se og høre hverandre. Avsenderen overtar den sentrale rollen i samtalen. Det er han som har initiativet (*ibid.*). På den måten blir kommunikasjonssituasjonen egosentrisk (Lyons 1977:638). Kommunikasjonen avsenderen vil formidle, relateres til hans person, hans synspunkt (egoet hans blir orienteringssenter for hele samtalen). Han befinner seg i det såkalte "origo-punktet" (*the spatiotemporal zero-point*, *ibid.*). Om det egosentriske innenfor det deiktiske feltet sier Bühler følgende:

Von der Origo des anschaulichen Hier aus werden sprachlich alle anderen Positionen gezeigt, von der Origo Jetzt aus alle anderen Zeitpunkte. (Bühler 1965:107).

Grafisk framstilles deiksis som to linjer (akser) som krysser hverandre i null-punktet (jf. fig. 1):

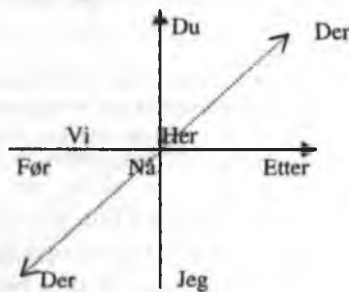

Fig. 1.

Tolkningen av både personene som deltar i samtalen, stedet der samtalen finner sted og tiden når den finner sted, er fullstendig avhengig av det deiktiske nullpunktet. Bühler mener at man skal sette inn tre "Zeigwörter" istedenfor nullpunktet: *hier* (her), *jetzt* (nå) og *ich* (jeg). Rauh kaller dem tilsvarende for Ortsmarke, Zeitmarke og Individmarke.

La oss gi et eksempel på en setning som illustrerer den egosentriske karakteren ved deiktiske uttrykk:

(9) Jeg er her nå.

Setningen er umulig å forstås uten konteksten den befinner seg i. For å vite hvem som er subjektet, må vi vite hvem som har vært avsenderen av utsagnet. For å vite hvor "her" er, må vi få vite hvor avsenderen befant seg da han uttrykte utsagnet. Til syvende og sist trenger vi også å vite når utsagnet ble uttrykt, for å kunne dekodere "nå". Her ser vi veldig tydelig at det å tolke de deiktiske uttrykkene betyr å dekodere egoet til avsenderen av utsagnet.

På grunnlag av det som er blitt sagt inntil nå, kan vi formulere definisjonen av deiksis. Bühler blir betraktet som faren til den moderne deiksisanalysen (Tschauder 1990:731). Samtidig har analysen hans møtt mange kritiske innvendinger (jf. Tschauder (1990) ut fra det kognitive synspunktet). I sin berømte bok "Sprachtheorie" innfører Bühler begrepet "deiktisches Zeigfeld" som han definerer som

ein Koordinationssystem, dessen Origo (Kordinationsausgangspunkt) das ist, worauf die Zeigwörter *hier, jetzt, ich* hindeuten. (Bühler 1965:126)

I den skandinaviske faglitteraturen har det vært lite snakk om deiksis. Den eneste avhandlingen som gjør greie for dette emnet, kommer fra syttiårene (Vannebo 1979). Vannebo gir følgende definisjon av deiksis:

Deiksis (gr. *deiknymi* – peke) blir i språklig sammenheng gjerne brukt om visse formelle egenskaper ved et utsagn som for å kunne tolkes forutsetter kjennskap til den kommunikasjons-situasjonen utsagnet fungerer i. (Vannebo 1979:1)

Etter min mening må denne definisjonen modifiseres og presiseres som foreslått av Lyons:

By deixis is meant the location and identification of persons, objects, events, processes and activities being talked about, or referred to, in relation to the spatio-temporal context created and sustained by the act of utterance and the participation in it, typically, of a single speaker and at least one addressee. (Lyons 1977)

En lignende definisjon finner vi også hos Fillmore (1971:147). Ut fra definisjonen kan vi si at det finnes noen ord som har en betydning som viser til aspekter ved ytringssituasjonen. Med andre ord kan vi si at betydningen til disse ordene peker ut av språket og inn i ytringssituasjonen. (Endresen et al. 2000:63).

Tradisjonelt kan man skille mellom tre typer deiksis:

a. *persondeiksis* – omfatter personlige pronomen som jeg, du, vi, demonstrativpronomen som denne, disse og den bestemte artikkelen. Pronomenene er ikke bundet til konkrete personer. I en samtale vil jeg og du skifte avhengig av hvem som har ordet:

- (10) A: Jeg vil at du snakker med ham som fort som mulig.
 B: Men jeg vil ikke det. Du kan ikke tvinge meg. Jeg vil heller snakke med noen annen om det.
 A: Jeg synes han er den mest kompetente personen når det gjelder dette problemet og kan sikkert hjelpe deg.
 C: Får jeg også si noe?

Hos Bühler får de personlige pronomenene til og med romantisk preg:

Die Wörter ich und du weisen kurz gesagt auf die Rollenträger im aktuellen Sprechdrama, auf die Rollenträger der Sprechhandlung hin. (Bühler 1965:113)

Personlige pronomen er oftest det første man tenker på når man snakker om deiksis fordi selve adjektivet ”deiktisk” (gr. deiktikos) ble brukt i betydningen ”demonstrativ”. I mange analyser blir deiksis automatisk assosiert med personlige pronomen eller demonstrativpronomen (jf. Braunmüller 1977, Færch 1977, Kryk 1987). Bühler nevner fire typer *persondeiksis*: *ich-*, *du-*, *der-* og *jener* – *Deixis*. (Bühler 1965:82ff.)

b. *stedsdeiksis* – omfatter preposisjoner som foran, bak og adverb som her og der. Tolkningen av disse deiktiske uttrykkene er avhengig av hvor avsenderen befinner seg:

- (11) Jeg står bak deg.

Personen som snakker befinner seg bak en annen person, men samtidig står den andre personen foran den talende:

- (12) Du står foran meg.

Vi kan se at det ikke er mulig å tolke preposisjonene uten å sette dem inn i en bestemt kontekst.

c. *tidsdeiksis* – omfatter både tidsadverb som her og nå, preposisjonalfraser som i morgen, i går, om to uker og tempora (som i de fleste tradisjonelle oppfatningene ikke betraktes som deiktiske). Den deiktiske karakteren av disse uttrykkene kan illustreres ved setning (13):

- (13) Tilbake om 20 minutter. (på en lapp på døra til en butikk)

Vi vet ikke når informasjonen ble skrevet, så preposisjonalfrasen om 20 minutter er intetsigende. Samme gjelder for utsagna som:

- (14) I morgen skal jeg besøke deg.
 (15) Nå forlater du Kristiansand.

I tillegg til de tre deiktiske kategoriene finner man i den nyere faglitteraturen også andre typer deiksis (Green 1995:21):

- Referential deixis
- Origo – deixis
- Subjective deixis
- Discourse deixis
- Syntactic deixis

En annen inndeling (med hovedvekten på tysk) foreslår Blühdorn (1993:51f.). Her skal det understrekes at analysen hans baserer seg på den kognitive oppfatningen av deiksis (de norske begrepene er mine egne forslag for oversettelsen):

- a. Ereignisdeiktika (no. hendelsesdeiksis)
- b. Teilnehmerdeiktika (no. deltakerdeiksis)
  - ba. Partnerdeiktika (no. partnerdeiksis)
  - bb. Nachrichtendeiktika (no. nyhetsdeiksis)
  - bc. Zeichendeiktika (no. tegnedeiksis)
- c. Zirkumstantendeiktika (no. forholdsdeiksis)
- d. Situationsdeiktika (no. situasjonsdeiksis)
  - da. Lokaldeiktika (no. lokaldeiksis)
  - db. Temporaldeiktika (no. temporaldeiksis)
- e. Quantitätsdeiktika (no. kvantitetsdeiksis)
- f. Qualitätsdeiktika (no. kvalitetsdeiksis)

I samme artikkelen gir Blühdorn en kognitiv definisjon av deiksis:

Deixis ist ein Verfahren der Informationskodierung im Rahmen von Kommunikationsereignissen, bei dem mit Anweisungen zur Repräsentation von Nachrichten an Wissensbestandteile angeknüpft wird, die im gleichen Kommunikationsereignis gebildet wurden oder noch gebildet werden müssen. (Blühdorn 1993:45)

Til slutt la oss si et par ord om opphavet til deiksis. Ifølge Bühler er såkalt "stum deiksis" den opprinnelige formen av det språklige fenomenet vi i dag kaller for deiksis. Etter Buhlers oppfatning var det gester med hender, finger, hode og øyne som først bruktes til å peke på noe eller noen og som videre utviklet seg til språklige midler (Bühler 1965:86). Denne litt mytologiske teorien kan være av betydning for analysene som mener at deiktiske uttrykk (og her tenker man først og fremst på personlige pronomener og demonstrativpronomener), hører til de såkalte "Urwörter" (urordene) (ibid.).

2. TEMPUS SOM GRAMMATISK OG DEIKTISK KATEGORI I NORSK. NOEN SÆRPREG VED DET NORSKE TEMPUSSYSTEMET

2.1. MORFOLOGISK OPPBYGNING

Morfologisk sett finnes det bare to tempusformer i norsk: presens og preteritum (jf. Engh 1993:2, Lie 1998:44, Vannebo 1985a:4). De verbale tempusformene i norsk deles i to grupper:

- enkle (usammensatte, analytiske) tempora :presens og preteritum
- sammensatte (syntetiske) tempora: presens perfektum, preteritum perfektum, presens futurum, preteritum futurum, presens perfekt futurum og preteritum perfekt futurum.

Tradisjonelt blir det også brukt andre betegnelser for de syntetiske tempora:

- presens perfektum kalles gjerne for *perfektum*
- preteritum perfektum kalles for *pluskvamperfektum*
- presens futurum kalles for *1. futurum*
- preteritum futurum kalles for *1. kondisjonalis*
- presens perfektum futurum kalles for *2. futurum*
- preteritum perfektum futurum kalles for *2. kondisjonalis*.

De enkle tempora blir dannet av verbstammen (evt. med vokalveksling) og et fleksjonselement. De sammensatte tempora består av et hjelpeverb i presens eller preteritum med en ny infinitt verbfrase som utfylling og der kjernen i den nye verbfrasen er et perfektum partisipp eller infinitiv. Hjelpeverbet (eller det første hjelpeverbet hvis det er flere) står alltid i finitt form (jf. Golden et al. 1998:52).

Jeg skal ikke gå nærmere inn på den morfologiske oppbygningen av de verbale tempusformene i norsk. For en detaljert beskrivelse se f.eks. Vannebo (1979:63ff.).

2.2. TEMPUS SOM GRAMMATISK OG DEIKTISK KATEGORI I NORSK

Tempus er en veldig bredt omdiskutert grammatisk og deiktisk kategori. Det finnes både teoretiske analyser av tempus (f.eks. monografien av Comrie 1985) og beskrivelser av tempussystemet til enkelte, ofte ganske eksotiske språk (se referanselista i Comrie 1985). Også for norsk finnes det ganske mange beskrivelser av det temporale systemet (jf. Fabricius-Hansen 1994, Engh 1993, Łęcki 1997, Vannebo 1979 og 1985a-c). Norsk sies å ha mange interessante preg ved det temporale systemet, siden man til og med i det store prosjektet Eurotyp 20-6 (Dahl (ed.) 2000) kan finne flere eksempler fra norsk. Samtidig er det veldig få aspekter ved tempusanalysen som de fleste forskere ville være enige om. Ulikhetene gjelder blant annet valg av metode for å beskrive et tempussystem og til og med antallet tempusformer i ulike språk. Hos Rauh (1983:229) heter det f.eks.

The diversity in the analysis of tenses characterises them as a rather controversial subject of investigation. No general conclusion is achieved on what the proper meaning of tenses might be, on what tenses as tenses designate.

Problemet ligger sannsynligvis i at tempus kan beskrives både fra det lingvistiske, filosofiske og logiske synspunktet. Til å begynne med skulle man kanskje forklare begrepet "tempus" (eng. *tense*) og dets forhold til et annet viktig begrep, "tid" (eng. *time*).

Dette skillet mellom "tid" (den reelle tiden) og "tempus" (den grammatiske tiden) ble innført av Jespersen (1922). Comrie (1985) definerer tempus som

”grammaticalised expression of location in time”. Dets oppgave blir altså ifølge definisjonen å lokalisere en handling (evt. en tilstand eller en hendelse) i tid. Som påstått i Comrie (1985) realiserer de fleste språkene lokaliseringen i tid ved hjelp av grammatiske kategorier, men samtidig er tempus ikke noen obligatorisk verbform i språk. Det er ikke noe språklig universalium (jf. Lyons 1977:678). Det kan betraktes som et språklig universalium bare i den forstand at

if the verb has categories of person-number or if it has categories of gender, it always has tense – mode categories. (Croft 1990:191)

Tradisjonelt oppfattes tempus som en bøyningskategori ved verb, men Comrie påstår at tempus skal oppfattes som en setningskategori (Comrie 1985:13). Samme oppfatning finner vi hos Vannebo (1979:21). Comrie gir også noen eksempler på språk hvor tempus tilhører subjektfrasen (Comrie 1985:13). Det skal jeg ikke gå nærmere inn på i artikkelen min.

For å kunne plassere en handling eller en situasjon i tid, må vi sette opp ett eller flere referansepunkter. Den ene måten å gjøre det på er å bestemme ”en kjent hendelse” (Comrie (1985:14): *a famous event*) som alle handlinger ville kunne referere til. Den måten brukes i den kalendariske tidsoppfatningen (som referansepunktet fungerer i vår kultur fødselsdatoen til Jesus). Denne måten å lokalisere situasjonen i tid på kan likevel ikke brukes som grammatisk kategori (jf. *ibid.*). Det er altså snærere vanlig å framstille tidsrelasjoner i et språk ved hjelp av en horisontal linje (jf. også fig. 1., del 1.). Lokaliseringen i tid av enkelte handlinger etableres med utgangspunkt i utsagnsøyeblikket:

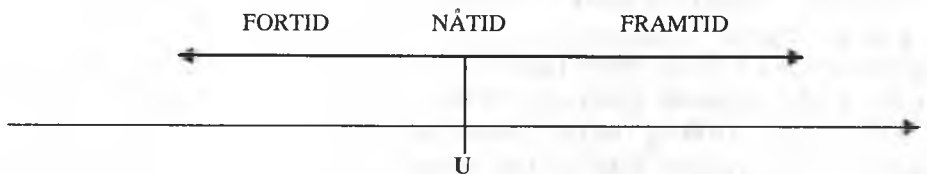

Fig. 2.

Et system der enhetene relateres til et bestemt referansepunkt, kalles for et deiktisk system. Dette forklarer altså på hvilken måte tempus fungerer som en deiktisk kategori.

De handlingene som vi omtaler, kan relateres til det tidspunktet kommunikasjonen finner sted (utsagnsøyeblikket), eller til et annet tidspunkt som er forskjellig fra utsagnsøyeblikket. Temporaene som tar utsagnsøyeblikket som referansepunktet kalles for ”absolutte tempora”. Temporaene som tar et annet tidspunkt som referansepunkt (forskjellig fra utsagnsøyeblikket) kalles for ”relative tempora”. (for en dypere tolkning av absolutte og relative tempora se Comrie 1985).

Vanligvis skjer all henvisning i tid innenfor utsagnet med basis i utsagnsøyeblikket. Utsagnsøyeblikket fungerer som et slags origo eller nullpunkt som

de handlingene eller hendingene som omtales, ordnes i forhold til (Vannebo 1985a:1f.). Her vil jeg innføre noen symboler for å kunne beskrive tidsrelasjoner på tidsaksen. De ble innført av Reichenbach (1947). Siden hans bok ble utgitt, har nesten alle tempusanalyser holdt seg til hans tolkning (Comrie 1985, Vannebo 1979, Hennig 2000, Lyons 1977). Reichenbachs ideer har sine røtter i logikk og går ut på å innføre et viktig skille mellom *point of reference* (**R**) og *point of the event* (**E**). Etter Faarlund et al. (1997) bruker jeg **R** for *point of reference* og **H** for *point of the event*. For utsagnsøyeblikket brukes her **U**. Relasjonene som kan settes opp ved hjelp av de temporale primitivene **U**, **H**, **R** (benevnelsen etter Eide 2002), viser oss at vi ikke kan nøye oss med de tre relasjonene som generelt antas for å være gjeldende i de fleste språk (ifølge Comrie bare for de såkalte absolutte temporaene, jf. Comrie 1985:123):

- H** før **U** (fortid)
- H** samt **U** (nåtid)
- H** etter **U** (framtid)

Presens perfektum kan beskrives ved hjelp av to forskjellige tidsrelasjoner:

- (I) **H** før **R** og **R** samt **U**
- (II) **H** før **R** og **R** etter **U**

Den første relasjonen omtaler presens perfektum brukt om en handling i fortida:

- (16) Jeg har sett henne.

Den andre relasjonen dekker presens perfektum brukt om framtid:

- (17) Om to dager har jeg sett henne.

Det er kanskje interessant å si her at selv om Reichenbach regnes som den første forskeren som påtok seg en tempusanalyse, er han ikke den egentlige faren til den moderne tempusanalysen. Allerede i 1852 kom Thaasen med ideer som er ganske like tempusanalysen vi kjenner i dag. I hans tempusanalyse legger han avgjørende vekt på bare to kategorier, "nutid" og "datid" som uttrykkes ved bøyning, mens andre tidsforhold uttrykkes ved hjelpeverb. Artikkelen hans, *Antydninger til en ny Lære om vort Modersmaals Tidsformer* (1852), er en veldig interessant og moderne lesning. Hans forslag er å dele tidsformer i norsk i "ufulent" og "fuldent":

Tabell 1.

	NUTID	FORTID	FREMTID
Ufuldent	bryder	brød	skal bryde
Fulent	har brudt	have brudt	faaer brudt

Tidsrelasjoner innenfor det norske tempussystemet skal ifølge Thaasen se ut som i tabell 2:

Tabell 2.

	NUTID	FORTID	FREMTID
Samtidighet	taler	talte	skal (vil) tale
Førtidigt	har talt	havde talt	faer talt (skal el. vil have talt)
Eftertidigt	skal (vil) tale	skulde (vilde) tale	skal (vil) tale

Hvis vi sammenligner ideene hans med forslagene til Vannebo (1979 og 1985a-c) og til Faarlund et al. (1997), skal vi se at Thaasens analyse i grunn og bunn er veldig moderne og interessant.

Vannebo (1979:16) hevder at tempussystemet kan manifesteres på ulik måte og i et ulikt antall tempusformer innenfor forskjellige språk. Hvis vi antar at tredelingen i fortid, nåtid og framtid er riktig (og det antar jeg i min artikkel), kunne et teoretisk tempussystem se slik ut:

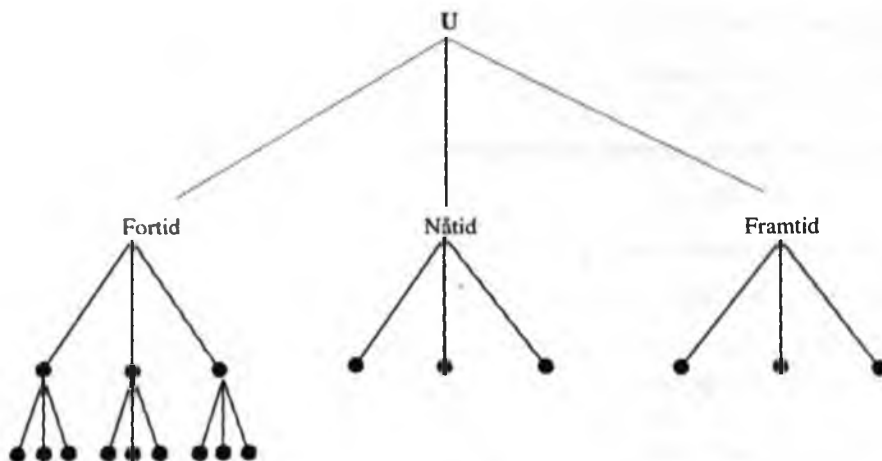

Fig. 3

2.3. ASYMMETRISK OPPBYGNING AV DET NORSKE TEMPUSSYSTEMET

Oversikten ovenfor kan misforstås ved at man kan tro at det norske tempussystemet er symmetrisk oppbygd, noe det ikke er. Dette gjelder forresten ikke bare for norsk, men også blant annet for tysk (jf. Fabricius-Hansen 1994) og for engelsk (jf. Comrie 1985, Huddleston 1969, Rauh 1983). Det er et gjennomgående trekk ved mange språk at framtidssystemet er svakere utbygd enn fortidssystemet (Vannebo 1985c:43). Denne ulikheten forklares på en epistemologisk måte, dvs. ved å peke på forskjeller mellom vår kunnskap om det som

allerede har skjedd og det som først kommer til å skje. Det er derfor at alle tempusanalysene jeg har referert til, beskriver preteritums- og presenssystemet, men ingen av dem nevner "framtidssystemet". Forholdet mellom fortids- og framtidssystemet har ført til at noen språkforskere tviler på at det overhodet finnes et framtidssystem i språk:

I would like to claim that the future tense in fact differs from the present and the past. Many people even have doubts, in my opinion fairly well-founded, that there is anything like future tense at all. (Dahl 1971:28)

Som sagt før, er framtidige begivenheter spekulative og ubestemte og kan forandres før de kommer til å skje. (jf. Comrie 1985:43). Hos Næs heter det for eksempel:

Fremtiden er mulig men ikke sikker. (Næs 1979:275)

På dette viset kan man ikke snakke om en ren tidsreferensiell tolkning uten å måtte også ta i betraktning modalitet.

Ulikheten mellom fortids- og framtidssystemet markeres også i den morfologiske oppbygningen av framtidssystemet i norsk. De består av et hjelpeverb og en infinitiv, hvor hjelpeverbets primære funksjon er å uttrykke modalitet og ikke tid. (jf. Vannebo 1985c:43f.)

(18) Det vil regne i morgen.

(19) Vi skal reise til Paris neste måned.

Bortsett fra det er futurum sjelden en obligatorisk kategori og blir ofte erstattet med presens som i de fleste tilfeller overtar framtidfunksjonen. (Vannebo 1979:250)

(20) Han skal besøke meg i morgen. → (20') Han besøker meg i morgen.

Selv om man ikke trenger å anta at preteritum og presens futurum bør betraktes som likeverdige former epistemologisk sett (Vannebo 1979:254) og selv om noen forskere til og med kaller futurumformer for falske tempora (*false tenses*, Lakoff 1970:839f.), må futurum i hvertfall bli med på tidsaksen og i hver tempusanalyse, fordi referanseforholdene som uttrykkes av framtidssystemet, ofte kan være bestemmende for setningens grammatiske form (jf. Vannebo 1979:251ff.)

2.4. PRETERITUM VS. PRESENS PERFEKTUM – FORSKJELLEN I TIDSREFERANSE

La oss gi to eksempler på en handling som har funnet sted i fortida:

(21) Bjørn satt i fengsel for to år siden. (preteritum)

(21') Bjørn har sittet i fengsel. (presens perfektum)

Vi kan si uten tvil at relasjonen H før U gjelder for begge setningene. Likevel er det klart at fortidsreferansen for disse setningene er forskjellig og at begge tempusformene ikke kan brukes om hverandre. Næs kaller (21) for en beretning og (21') for en konstatering (Næs 1979:279). Vannebo (1985a:7) foreslår følgende parafraser for setningene ovenfor:

(21a) Da (= for to år siden) SKJEDDE DET [Bjørn sitte- i fengsel]

(21'a) Før nå SKJEDDE DET [Bjørn sitte- i fengsel]

Preteritum kan sies å være ekvivalent med et adverb [(den gang) da], mens presens perfektum er ekvivalent med et adverbial [Før Y], der Y kan være lik utsagnsøyeblikket (U) som i (21') men ikke nødvendigvis må være det. (Vannebo 1985a:8). Ved bruk av preteritum legges det vekt på et punkt som før og ulikt utsagnsøyeblikket (referansepunktet), mens det ved bruk av presens perfektum ikke fokuseres på et bestemt tidspunkt i fortida, men på en handling som har funnet sted "før" utsagnsøyeblikket. Med andre ord uttrykker preteritum fortid i betydningen "DATID" og presens perfektum fortid i betydningen "FØRTID" (Faarlund et al. 1997:545).

Hos Vannebo (1985a:8) og hos Faarlund et al. (1997:545) er det også snakk om punktuell og terminativ tid. Preteritum er ifølge denne inndelingen en punktuell tempusform (fordi den angir terminativ punkt på tidsaksen [da]), mens presens perfektum uttrykker terminativ tid. Med terminativ forstås her relasjoner av typen "før" eller "etter" et bestemt referansepunkt som kan være likt utsagnsøyeblikket, men som ikke må være det. Presens perfektum kan kombineres med terminusmarkerende adverbialer av typen: til nå, hittil, til i dag, tidligere, før den tid, etter den tid osv. (jf. Vannebo 1979:36 og Vannebo 1985a:8):

(22) Siden starten i september i fjor har det vært over 130 Puggandplay-sendinger.

Setningen kan parafraseres med en tilsvarende setning med et terminusmarkerende adverbial:

(22') Til i dag har det vært over 130 Puggandplay-sendinger.

Preteritum kan derimot kombineres med følgende punktuelle adverbialer: i går, i fjor, sist sommer, i forrige uke osv.:

(23) Jeg var soldat da britene angrep oss i 1941.

(24) Norsk leksikografisk institutt var 30 år i fjor.

Presens perfektum kan følgelig ikke brukes sammen med et tidsadverbial som refererer til et bestemt punkt i fortida:

*(25) I går har jeg snakket med kona di.

På samme vis betraktes også setningene som (26) som ugrammatiske:

*(26) Jeg var aldri i utlandet.

I noen tilfeller kan presens perfektum og preteritum likevel brukes om hverandre, noe som samtidig innebærer ulike presupposisjoner. Eksempler på et sånt tilfelle finner vi hos Vannebo (Vannebo 1979:24):

(27) Så du Nesch – utstillinga i Nasjonalgalleriet?

(27') Har du sett Nesch – utstillinga i Nasjonalgalleriet?

Med bruken av perfektum i (27) antar vi at utstillingen er avsluttet før utsagnsøyeblikket. Presens perfektum brukt i (27') forutsetter at utstillingen

fortsatt pågår. Som Vannebo påstår, er valget mellom presens perfektum og preteritum avhengig av tidslokaliseringen av et nominalt setningsledd. Valget kan også være avhengig av andre kontekstuelle faktorer som jeg ikke skal drøfte her siden de er utførlig omtalt av Chomsky (1970).

En annen måte å forklare forskjellen mellom tidsreferansen for presens perfektum og preteritum er å peke på at presens perfektum ofte vil implisere en tilstand i nåtida (28), mens det ikke ligger en tilsvarende implikasjon når presens perfektum substitueres med preteritum (28'). Det gjelder for såkalte overgangsverb av typen slokne, forsvinne, dø, lære, minke, miste, sovne, falle, f.eks.:

(28) Jeg har lært denne sangen. ⇨ Jeg er i stand til å synge den nå.

(28') Jeg lærte denne sangen. ⇨ ingen implikasjon med hensyn til nåtida

Med en lignende situasjon har vi ved de såkalte durative verb å gjøre (vite, tro, kunne, være), som også sier noe om situasjonen i utsagnsøyeblikket når de blir brukt i presens perfektum, men disse implikasjonene blir av negativ art (Vannebo 1985b:26):

(29) Jeg har visst det. ⇨ Jeg vet det ikke nå.

(30) Jeg har kunnet det. ⇨ Jeg kan det ikke nå.

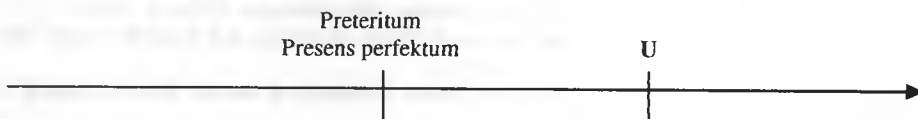
Til sjuende og sist vil jeg nevne den mest fundamentale forskjellen mellom preteritum på den ene og presens perfektum på den andre siden, ifølge Vannebo. Forskjellen ligger nemlig at i at preteritum er en kontekstbundet tempusform, mens presens perfektum er kontekstfritt. La oss eksemplifisere det med en setning som vi først bruker i preteritum og deretter i presens perfektum:

(31) Jeg var syk.

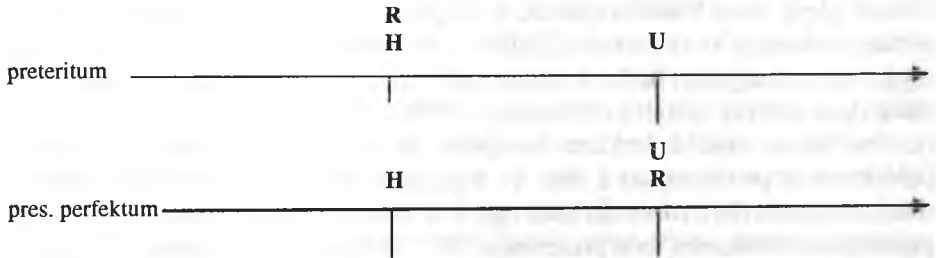
(31') Jeg har vært syk.

Hvis setningen (31) skal være forståelig for mottakeren, krever den å bli komplett med en tidsbestemmelse. Presens perfektum i (31') forutsetter ikke et slikt krav, fordi det fokuserer utelukkende på situasjonen her og nå og er følgelig kontekstfritt.

For å konkludere med hensyn til det som er blitt sagt om både preteritum og presens perfektum, kan vi illustrere tidsreferanse for begge tempusformene på tidslinjen:

Som det vises, er det for lite sagt når man påstår at presens perfektum brukes om en handling som har skjedd før utsagnsøyeblikket (før en handling er i gang i nåtiden), fordi dette gjelder for preteritum også. Derfor vil jeg foreslå å presisere tidsreferansen for preteritum og presens perfektum på følgende måte:

For preteritum faller referansepunktet (**R**) sammen med tidspunktet for handlingen som har skjedd i fortida (**H**). For presens perfektum faller utsagnsøyeblikket (**U**) og referansepunktet (**R**) sammen. Handlingen har skjedd forut for **U** (= **R**).

REFERANSER

- Blühdorn, Hardarik. 1993. Deixis und Deiktika in der deutschen Gegenwartssprache. *Deutsche Sprache* 21, s. 44-62.
- Blühdorn, Hardarik. 1995. Was ist Dexis? *Linguistische Berichte* 156, s. 109-142.
- Braunmüller, Kurt 1977. *Referenz und Pronominalisierung. Zu den Deiktika und Proformen im Deutschen*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- Bühler, Karl. 1965. *Sprachtheorie. Die Darstellungsfunktion der Sprache*. Stuttgart: Gustav Fischer Verlag.
- Chomsky, Noam. 1970. Deep Structure, Surface Structure and Semantic Interpretation. I: Jakobson, R. & Kawamoto, S. (eds): *Studies in General and Oriental Linguistics, presented to Shiro Hattori on the Occasion of His Sixtieth Birthday*. Tokyo: JEC Company Ltd.
- Comrie, Bernard. 1985. *Tense*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Croft, William. 1990. *Typology and Universals*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Dahl, Osten. 1971. *Tense and World-States*. Gothenburg Papers in Theoretical Linguistics, nr. 6.
- Dahl, Osten (ed.). 2000. *Tense and Aspect in the Languages of Europe* (= Eurotyp 20-6). Berlin-New York: Mouton de Gruyter.
- Eide, Kristin Melum. 2002. *Tanker om tempus*. Innlegg på fredagsseminar, seksjon for lingvistiske fag, Universitet i Bergen.
- Endresen, Rolf Theil, Simonsen, Hanne Gram, Sveen, Andreas (eds). 2000. *Innføring i lingvistikk*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Engh, Jan. 1993. *Tre forelesninger om tempus og om modalverb i norsk* (Norskraft Nr 80). Universitet i Oslo, Institutt for nordisk språk og litteratur.
- Fabricius-Hansen, Cathrine. 1994. Das dänische und norwegische Tempussystem im Vergleich mit dem deutschen. I: Thieroff, Rolf & Ballweg, Joachim (eds). *Tense Systems in European Languages* (= Linguistische Arbeiten 308). Tübingen: Max Niemeyer Verlag, s. 49-68.
- Færch, Claus. 1977. A Contrastive Description of Deixis in Danish and English. *Papers and Studies in Contrastive Linguistics* 7, s. 61-72.
- Fillmore, Charles. 1971. Toward a Theory of Deixis. *University of Hawaii Working Papers in Linguistics* 3/4, s. 219-242.
- Faarlund, Jan Terje, Lie, Svein, Vannebo, Kjell Ivar. 1997. *Norsk referansegrammatikk*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Golden, Anne, Mac Donald, Kirsti, Ryen, Else. 1998. *Norsk som fremmedspråk. Grammatikk*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Green, Keith. 1995. Deixis: a Revaluation of Concepts and Categories. I: Green, Keith (ed.): *New Essays in Deixis* (Costerus New Series 103). Amsterdam-Atlanta: Rodopi, s. 11-25.

- Hennig, Mathilde. 2000. *Tempus und Temporalität in geschriebenen und gesprochenen Texten* (= Linguistische Arbeiten 421). Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- Huddleston, Rodney. 1969. Some Observations on Tense and Deixis in English. *Language* 45, Volume 4, s. 777-806.
- Jespersen, Otto. 1922. *Language: Its Nature, Development, and Origin*. London: Allen & Unwin.
- Kryk, Barbara. 1987. *On Deixis in English and Polish. The Role of the Demonstrative Pronouns*. Frankfurt am Main–Bern–New York: Verlag Peter Lang.
- Lakoff, Robin. 1970. Tense and its Relation to Participants. *Language* 46, s. 838-849.
- Lie, Svein. 1998. *Kontrastiv grammatikk – med norsk i sentrum*. Oslo: Novus Forlag.
- Lyons, John. 1977. *Semantics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Łęcki, Stanisław. 1997. Die Vergangenheitstempora im Norwegischen und Deutschen. I: Jahr, Ernst Håkon (ed.): *Eastern European Contributions to Scandinavian Linguistics* (= Studia Nordica 2). Oslo: Novus Forlag, s. 127-140.
- Næs, Olav. 1979. *Norsk grammatikk. Elementære strukturer og syntaks*. Oslo: Fabritius Forlagshus.
- Rauh, Gisa. 1983. Tenses as Deictic Categories. An Analysis of English and German Tenses. I: Rauh, Gisa (ed.): *Essays on Deixis*. Tübingen: Gunter Narr Verlag, s. 229-275.
- 1984. Aspekte der Deixis. *Sprachwissenschaft* 9, s. 23-84.
- Reichenbach, Hans. 1947. *Elements of Symbolic Logic*. New York: Macmillan.
- Thaasen, Johan Edvard. 1852. Antydninger til en ny Lære om vort Modersmaals Tidsformer. I: Jahr, Ernst Håkon & Lorentz, Ove (eds). 1985. *Morfologi*. Oslo: Novus Forlag.
- Tschauder, Gerhard. 1990. Anaphorik, Deixis und Metadeixis. *Zeitschrift für Phonetik. Sprachwissenschaft und Kommunikationsforschung* 43, s. 731-747.
- Vannebo, Kjell Ivar. 1979. *Tempus og tidsreferanse. Tidsdeixis i norsk*. Oslo: Novus Forlag.
- 1985a. Tempussystemet i norsk. *Norskraft* Nr 46, s. 1-19.
- 1985b. Fortidsformer i norsk. *Norskraft* Nr 46, s. 20-42.
- 1985c. Framtidsformer i norsk. *Norskraft* Nr 46, s. 43-60.
- Wunderlich, Dieter. 1971. Pragmatik, Sprechsituation, Deixis. *Zeitschrift für Literaturwissenschaft und Linguistik* 1, s. 153-190.